

me Tercümesi, Ankara 1973) Farsça ve Türkçe metinleri karşılaştırarak Şeyhoğlu'nun tercümede bazı hikâyeleri atlattığını tesbit etmiştir. *Merzûbânâme Tercümesi*'nden ilk defa söz eden A. Zajackowski eserin Varşova Üniversitesi İslâm Eserleri Kütüphanesi'ndeki nüshasını tanıtmıştır. 1944 yılında II. Dünya Savaşı sırasında yanan bu nüsha dışında eserin tek yazması Berlin Devlet Kütüphanesi'nde bulunmaktadır. Altmış dokuz yaprak olan bu nüshanın baş tarafı eksiktir (*Türklük*, I/1 [1939], s. 6). 2. *Hurşidnâme* (*Hurşid ü Ferahşâd*). 789'da (1387) kaleme alınan 7903 beyitlik bu mesnevi bir aşk hikâyesidir. Müellif bu eserinde çağdaşı bazı yazarlar gibi nazım dili olarak Türkçe'nin elverişsizliğinden uzun uzun şikâyet eder. Şeyhoğlu, "Ki Türkî nazm edem bir hoş hikâyet / Arab'dan nitekim oldu rivâyet" derse de Arapça kaynaklarda böyle bir hikâyeye rastlanmaz. Birbirini görmeden âşık olan Mağrib padişahının oğlu Ferahşâd ile Acem Şahı Siyâvuş'un kızı Hurşid'in rakipler yüzünden çıkan engeller dolayısıyla geçirdikleri maceraların ve bunların sonunda kavuşmalarının anlatıldığı eserde kişiler İslâmî bir hüviyete sahiptir. Şeyhoğlu mesnevisinde örf ve âdetlere, saray teşrifatına geniş yer vermiş, benzer aşk mesnevilerinde olduğu gibi eserini kahramanlarının ağzından söylediği gazellerle süslemiştir. *Hurşidnâme* Hüseyin Ayan tarafından neşredilmiştir (bk. bibl.). 3. *Kâbüsnâme Tercümesi*. Şeyhoğlu'nun Germiyan Beyi Süleyman Şah'ın emriyle *Kâbüsnâme*'yi Farsça'dan Türkçe'ye çevirdiği Kahire Devlet Kütüphanesi'nde (eski Hidiviyye) bulunan bir yazmadan anlaşılmaktadır (Korkmaz, *TDAY Belleten* [1966], s. 270-271). 4. *Kenzü'l-küberâ ve mehekkü'l-ulemâ*. Hayatının sonlarına doğru Paşa Ağa b. Hoca Paşa adına kaleme aldığı, siyaset ahlâkına dair bu eserinde müellif, Germiyan ve Osmanlı saraylarındaki tecrübelerini aktarırken bu alanda yazılan diğer kitaplardan da faydalanmıştır. Şeyhoğlu şeriatın unutulduğunu, büyüklerin yoluna uyulmadığını ve âlimlerin sustuğunu görerek eserini yazma ihtiyacı duyduğunu belirtir. Eserde peygamberlerden ve geçmiş padişahlardan örnekler verilmiş, devlet idaresiyle ilgili terim ve deyimler kullanılmıştır. Osmanlılar'ın bir taraftan Avrupa'ya açıldığı fetihler devrinde, diğer taraftan Ankara Savaşı'nın eşiğine gelindiği bir zamanda kaleme alınan *Kenzü'l-küberâ*, Yûsuf Has Hâcib'in *Kutadgu Bilig*'inden sonra yazıldığı bilinen ikinci siyasetnâme olması yanında devlet ve toplum idaresiyle ilgili ver-

diği bilgiler açısından kuruluş devri için önemli bir kitaptır. Dört bölüm (bab) halinde yazılan eserin "Padişahlar ve beyler gidişinde" başlığını taşıyan birinci bölümünde padişahın kendi arzularına uymaması, işleri hak fermanına göre yürütmesi, tebaasını gözetmesi, ilme önem vermesi, zalimleri zulümlerinden, fâsıkları fâsıklardan menetmesi gerektiği belirtilir. İkinci bölüm, "Padişahların şiretlerinde ve hâletlerindeki her taifeyle ne resme muamele etmek gerek ve cemî-i halka nicesi şefkat göstermek gerek", üçüncü bölüm "Vezirlerin ve kalem ehlinin ve nâiblerin revîşin beyan eyler", dördüncü bölüm "Ülemâ revîşinde müftülerden ve kadılardan ve vâizlerden" başlıklarını taşımaktadır. Son bölümde ilimlere dair bir tasnife yer verilmiştir. Eserin bundan sonraki kısmında "tenbih"ler bulunmaktadır. Şeyhoğlu toplum içinde yer alan "güzîn, nârin, nâzenin, şerif ve zarîf" birkaç taife sayesinde devlet ve milletin ayakta durduğunu belirtmektedir. Kitabını herkesin okuyup okutmasını isteyen müellif eserinin telif olduğunu söylemekle birlikte Necmeddîn-i Dâye'nin *Mirşâdû'l-'ibâd*'ından tercüme edildiğini ileri sürenler vardır. Orhan Şaik Gökyay da eseri çeviri diye zikretmiştir. Kitabın aslının Necmeddîn-i Dâye'nin eserinden alındığı, fakat müellifin Germiyan ve Osmanlı saraylarındaki tecrübe ve müşahedeleriyle zenginleştirilip geliştirildiği söylenebilir. Eserdeki şiirlerin büyük bir kısmı *Hurşidnâme*'den aktarılmış, bazıları ise Elvan Çelebi, Gülşehrî, Hoca Dehhânî, Hoca Mesud, Mevlânâ Celâleddîn-i Rûmî ve Yûsuf Meddâh gibi şairlerden alınmıştır. Dil özellikleri bakımından Eski Anadolu Türkçesi'nin önemli bir metni olan eserin transkripsiyonlu metni, edebiyat ve dil açısından yapılan bir incelemeyle birlikte Kemal Yavuz tarafından yayımlanmıştır (bk. bibl.).

BİBLİYOGRAFYA :

Şeyhoğlu, *Hurşidnâme* (haz. Hüseyin Ayan), Erzurum 1979, s. 143-144; a.mlf., *Kenzü'l-küberâ ve mehekkü'l-ulemâ* (haz. Kemal Yavuz), Ankara 1991; Abdülvâsi Çelebi, *Halîlnâme* (haz. Ayhan Gültaş), Ankara 1996, tür.yer.; Sehî, *Tezkire* (Kut), s. 175-177; Hıfzı Tefvîk v.dğr., *Türk Edebiyatı Nümûneleri*, İstanbul 1926, s. 193-194; *Osmanlı Müellifleri*, II, 121-122; Uzunçarşılı, *Osmanlı Tarihi*, I, 526; Mustafa Çetin Varlık, *Germiyanogulları Tarihi*, Ankara 1974, tür.yer.; a.mlf., "Şeyhoğlu'nun Kenzü'l-küberâ ve mehakku'l-ulemâ Adlı Tercüme Eseri", *I. Milletlerarası Türkoloji Kongresi* (İstanbul 15-20 Ekim 1973): *Tebliğler*, İstanbul 1979, II, 544-548; Kemal Yavuz, "Şeyhoğlu Mustafa'nın Türkçe Hakkındaki Görüşleri, Hizmeti ve Kenzü'l-küberâ ve mehekkü'l-ulemasının Dili", *Beşinci Milletler Arası Türkoloji Kongresi*, İstanbul 1985, I, 267-276; a.mlf.,

"XIII-XVI. Asır Dil Yadıgârlarının Anadolu Saha-sında Türkçe Yazılış Sebepleri ve Bu Devir Müelliflerinin Türkçe Hakkındaki Görüşleri", *TDA*, sy. 27 (1983), s. 9-57; M. Fuat Köprülü, "Vakfa Ait Tarihi İstilahlar Meselesi", *VD*, I (1938), s. 137; a.mlf., "Anadolu Selçuklu Tarihi'nin Yerli Kaynakları", *TTK Belleten*, VII/27 (1943), s. 448; A. Zajackowski, "Anadolu Türk Edebiyatı'nın XIV. Asıra Ait Mühim Bir Vesikası: Marzubân-nâme", *Türklük*, I/1, İstanbul 1939, s. 6; Zeynep Korkmaz, "Kabus-nâme ve Marzubân-nâme Çevirileri Kimindir?", *TDAY Belleten* (1966), s. 267-278; a.mlf., "Bir Tanıtma Yazısı Üzerine", *TDe*, VIII (1979), s. 459-478; Orhan Şaik Gökyay, "Kenzü'l-küberâ ve mehakku'l-ulemâ", *Çevren*, sy. 10, Pıstine 1976, s. 43-79; Semih Tezcan, "Marzubân-nâme Tercümesi Üzerine", *TDAY Belleten* (1977), s. 413-431; Ömer Faruk Akün, "Şeyhoğlu", *İA*, XI, 481-485.

KEMAL YAVUZ

ŞEYHÜLBELED

(شيخ البلد)

Kahire'de şehir idaresinden sorumlu
Memlûk beylerinin unvanı.

Bu tabir, XVIII. yüzyılda Kahire'de idareyi ellerinde tutan güçlü Memlûk beylerinin unvanı olarak ortaya çıkmıştır. Şeyhülbeledlik şehir halkını temsil eden, devletin aldığı kararların uygulanmasında, vergi dağıtım ve toplanmasında aracı rol üstlenen şehir kethüdâsına benzer bir görev iken daha sonra idarede söz sahibi olan Memlûk beyleri için kullanılmıştır. Bu unvan Osmanlı resmî belgelerinde XVIII. yüzyıl ortalarına kadar geçmez. 931 (1524) tarihli Mısır kanunnâmesinde beylerbeyine yardım eden ve eyaletin maliyeye dair işlerine bakan nâzir-ı emvâlin yardımcısı sıfatıyla şehremininin adına rastlanır. Şehremini başyardımcısı olduğu nâzir-ı emvâlin yetkisi altındaki malî işleri görür ve tefişini gerçekleştirdir. Bunlardan bazıları nâzir-ı emvâllîğe terfi ederdi. Muhtemelen bu görev zaman içerisinde genişlemiş ve güçleri artan yerli Memlûk beylerinin eline geçmiştir. Bu beylere emîr-i Mısır, kebirü'l-kavm, kebirü'l-beled dendiği ve buradan hareketle şeyhülbeled unvanının ortaya çıktığı belirtilir.

Şeyhülbeledliğin Mısır'da Memlûk beylerinin edindiği en yüksek görev haline gelmesi ve devlet tarafından bunun resmîleştirilmesi, XVIII. yüzyılın ortalarında gerçekleşmiştir. Nitekim 1138 (1726) ve 1143 (1730) yıllarına ait Osmanlı fermanlarında bu unvanın kullanılmaması ve sonradan ortaya çıktığı için (bid'at) yasaklanması istenmiştir. Ancak 1159'da (1746) Osmanlı merkezî idaresinin şeyhülbeledliği emîr-i haclıkla birlikte kullanmaya başladığı dik-

kati çeker. Bu pâyeye Memlûk beyleri arasında en güçlü olanlar yükselmiştir. Hi-yerarşide şeyhülbeledin hemen ardından emîr-i hac gelirdi. Devlet kademesinde etkin konuma yükselebilmek için şeyhülbeled ve emîr-i hac arasında sürekli çatışmalar olmuştur. Şeyhülbeledlerden biri öldüğünde Memlûk nizamının bir devamı olan şeyhülbeledlik için Memlûk beyleri aralarında mücadeleyle başlar, bunlardan biri galip gelerek şeyhülbeled oluncaya veya aralarında bir anlaşmaya varıncaya kadar bu mücadele devam ederdi. İş başına geçenler kendi taraftarlarını öne çıkarıp destekçilerine menfaat sağlar, muhaliflerini uzaklaştırır ve hapse attırırdı. 1172'de (1758) öldürülen Sabuncu lakaplı Kazdağlı Hüseyin Bey'in yerine geçen Bulutkapan Ali Bey "hoşdaş" denilen adamlarını sürgünden getirip onlara yeniden görevler dağıtmıştı. Kahire'nin reisi konumundaki şeyhülbeledin etki alanı sadece Kahire'yi değil bütün Mısır bölgesini kapsayacak bir genişlikteydi. Mısır'daki Arap kabilelerinin ona itaat etmesi bu gücün taşradaki yansımaları açısından son derece önemliydi. Güçlerini giderek arttıran şeyhülbeledler diğer Memlûk beyleri üzerinde otorite kurup Osmanlı valisini sembolik bir görevli haline getirmişti.

Şeyhülbeled olarak anılan ilk Memlûk beyi XVIII. yüzyılın birinci yarısında Çerkez Muhammed Bey'dir. Yüzyılın ikinci yarısına doğru güçlü bir konuma gelen Kazdağlılar bu unvanı kullanmıştır. Osmanlı tarihçisi Şem'dânîzâde, Koca Râgıb Paşa'nın Mısır valiliği sırasında Kazdağlı Hüseyin Bey'i şeyhülbeled diye anar. En çok tanınan şeyhülbeled ise Mısır'a tamamıyla hâkim olan ve Osmanlı idaresine baş kaldıran Bulutkapan Ali Bey'dir. Şeyhülbeledlik Kahire'de 1798'de Fransız işgaline kadar varlığını sürdürmüştür. Fransızlar'ın Mısır'a girmesi üzerine şeyhülbeled İbrâhim ve Murad beyler kaçmış, böylece şeyhülbeledlik makamı sona ermiştir. Mısır'da Osmanlı döneminde köylerin yerel reisine de şeyhülbeled denilmekteydi.

BİBLİYOGRAFYA :

Ahmed ed-Demürdâşi, *ed-Dürrü'tl-muşâne fi aḥbârî'l-Kinâne* (nşr. Abdürrahîm Abdurrahman Abdürrahîm), Kahire 1989, s. 203, 212, 243; Şem'dânîzâde, *Mürî't-tevâriḥ* (Aktepe), I, 144; Cebertî, *'Acâ'ibü'l-âşâr*, IV, 255-257, 305; ayrıca bk. tür.yer.; Barkan, *Kanunlar*, s. 355-387; Mahmûd eş-Şerkâvî, *Mısr fi'l-karni's-sâmin 'aşer*, Kahire 1956, II, 73; Stanford J. Shaw, *Ottoman Egypt in the Age of the French Revolution*, Cambridge 1964, bk. İndeks; P. M. Holt, *Egypt and the Fertile Crescent: 1516-1922*, London 1966, s. 92-93, 202; *Political and Social Change in Modern Egypt* (ed. P. M. Holt), London 1968, s. 87-90,

100, 147; D. Crecelius, *The Roots of Modern Egypt: A Study of the Regimes of Ali Bey al-Kabir and Muhammad Bey Abu Dhahab: 1760-1775*, Chicago 1981, tür.yer.; Seyyid Muhammed es-Seyyid Mahmûd, *XVI. Asırda Mısır Eyaleti*, İstanbul 1990, s. 235, 239; Re'fet Ganîmî eş-Şeyh, *Târiḥu'l-'Ara-bi'l-ḥadîṣ*, Kahire 1994, s. 199-200, 202, 206; J. Hathaway, *Osmanlı Mısır'ında Hane Politikaları: Kazdağlıların Yükselişi* (trc. Nalan Özsoy), İstanbul 2002, s. 34, 61-62, 102-103, 134, 142; M. Winter, "Şaykh al-Balad", *EI*² (İng.), IX, 398.

RE'FET GANÎMÎ EŞ-ŞEYH

ŞEYHÜLHAREM

(شيخ الحرم)

Mescid-i Harâm ile Mescid-i Nebevî'de ders veren tanınmış âlimlere, buralarda görev yapan hizmetlilerden sorumlu kişilere, ayrıca Mekke ve Medine'nin yönetimini üstlenen kimselere verilen unvan.

Dinî bakımdan sahip oldukları kutsallık ve saygınlık dolayısıyla "Harem" diye anılan Mekke ve Medine şehirlerindeki dinî ve kültürel hayat yine Harem olarak bilinen Mescid-i Harâm ve Mescid-i Nebevî'de şekilleniyor, burada ders veren, ilmi kudretleri ve şöhretleriyle temayüz etmiş âlimlere şeyhülharem unvanı veriliyordu. Bilhassa dinî ilimler alanında otorite sayılan ve bu unvanı alan ilk âlimlere Mescid-i Harâm'da rastlanır. Zehebî, ilmi faaliyetleriyle şöhrat kazanan sahâbîlerden sonra Mescid-i Harâm'da Mücâhid b. Cebr (ö. 103/721), Atâ b. Ebû Rebâh ve Kays b. Sa'd'ın şeyhülharem unvanı taşıdıklarını ve bu geleneğin kendi zamanında yalnız başına bu unvanı taşıyan İbn Cüreyc ile (ö. 150/767) sürdürdüğünü kaydeder (*A'lamü'n-nübelâ*², VI, 332). Abbâsîler döneminden itibaren Mescid-i Harâm'daki ilmi faaliyetleri Abdülâzîz b. Ebû Rewvâd, Abdullah b. Yezîd el-Adevî, Abdülmecîd el-Mekkî, Hallâd b. Yahyâ, Saîd b. Mansûr, Ebû Saîd İbnü'l-A'râbî, İbn Ebû Ömer, Ebû Ca'fer es-Sâîğ, Meyyânîşî ve İbnü'l-Husrî gibi şeyhülharem unvanı almış âlimler yönlendiriyordu. Bunlar sadece ders vermekle kalmıyor, başta hac olmak üzere Mekke'deki dinî faaliyetlerin aslına uygun biçimde yapılmasına öncülük ediyor, Mekke Haremi, Kâbe ve Mescid-i Harâm'la ilgili düzenlemeler onların onayına sunulduktan sonra yürürlüğe konuluyordu. Dört yıl boyunca Mekke'ye Abbâsî hac kafilesinin gelememesi yüzünden yenilenemeyen ve çıkan fırtınada hasar gören Kâbe'nin örtüsünü 644 (1246) yılında Yemen nâibi değiştirmek istemiş, o sırada şeyhülharem olan Afîfüddin İbn

Menaa, Kâbe'ye ancak halifenin göndereceği örtünün giydirilebileceğini söyleyerek buna izin vermemiş ve bulduğu ödünç parayla eski örtüleri ıslah ederek yirmi bir gece örtüsüz kalan Kâbe'yi örtmüştür (Ebû'l-Fidâ İbn Kesîr, XIII, 183).

Mescid-i Nebevî'de ders veren âlimlerin şeyhülharem unvanı almaları Mescid-i Harâm'a göre daha geç tarihlerde gerçekleşmiştir. Bunun sebebi, Medine Haremi'ne mahsus ibadet ve kuralların bulunmamasının yanı sıra Mekke Haremi'ndeki gibi bazı fiillerin yasaklanmamış olmasıdır. Eyyûbîler döneminden itibaren Mescid-i Nebevî'de ders veren âlimlere de şeyhülharem unvanı verilmesi yaygınlaşmış, Mekke ve Medine'de kadılık görevine getirilecek kimseler bunların arasından seçilmiştir. Mekke'de şeyhülharemlik makamına yükselen Muhıbbüddin et-Taberî'nin şöhratını duyan Yemen Resûlî Sultanı el-Melikü'l-Muzaffer onu Mekke kadılığına tayin etmiş ve Yemen'e davet ederek kendisinden bir süre hadis dersi almıştır. Muhammed b. Ömer el-Kurtubî ve Medine tarihine dair eserleriyle tanınan Semhûdî gibi âlimlerin yanı sıra Mekke ve Medine müftüsü olarak ün kazanan Beşîr b. Hâmid ez-Zeynebî, Medine'de şeyhülharem unvanını taşıyan âlimlerin en meşhurlarıdır.

Eyyûbîler dönemiyle birlikte şeyhülharemlik görevi önce Medine'de, ardından Mekke'de idarî bir anlam ifade etmeye başlamıştır. 557'de (1162) Nûreddin Mahmud Zengî tarafından ihdas edilen, Mescid-i Nebevî'de yapılacak hizmetler için hadım görevlendirme uygulamasını sürdüren Selâhaddîn-i Eyyûbî bunların başına şeyhülharem unvanıyla Bedreddin el-Esedî'yi getirmiş, bundan sonra şeyhülharem Eyyûbîler'in Medine'deki idarî ve siyasî otoritesini temsil eden en önemli görevli sayılmıştır (Şemseddin es-Seḥâvî, I, 384). Eyyûbîler zamanındaki uygulama Memlûkler devrinde sürdürülmüştür. Emirlik ve kadılıktan sonra "meşihatü'l-harem" adı verilen kurumun başına merkezî otoritenin tayin ettiği görevli, Mescid-i Nebevî'deki hadımlar başta olmak üzere bütün görevlilerin reisi kabul ediliyordu (Kalkaşendî, XII, 254). XIV. yüzyılın başından itibaren Medine'de şeyhülharemin etkinliği giderek artmış ve Osmanlı hâkimiyetine kadar şehir tek yetkili kabul edilen şeyhülharem veya nâibleri tarafından yönetilmiştir (Ârif Abdülganî, s. 265 vd.). Eyyûbîler ve Memlûkler devrinde Mekke'de görevlendirilen şeyhülharem ise (nâibülharem) sadece Mescid-i Harâm'daki en üst yetkili sayılıyor ve bunun görevlerini Mekke ka-